

Г. П. СТАМАТОВ В МОИТЕ СПОМЕНИ

Вицо Иванов

I

Колкото и време да е изминало, откакто той напусна живота, спомените ми, останали от моята дружба с него, са все още ненакърнени, а образът му — врязан дълбоко в паметта ми.

От проникващия му поглед на психолог нищо не можеше да се скрие. Без особени трудности и с точност определяше състоянието и характерите на свои близки или на случайно срещнати в живота. С откровения си език при всички случаи Г. П. Стаматов беше „опасен човек“ за двуличните, за властолюбците и подлеците, за карьеристите и високомерните глупци. Ония от тях, които са изпитали някога разобличителния му език, отбягваха да го срещат по улиците, а най-малко пък се решаваха да го поздравят или да седнат на масата му в кафенетата, които писателят посещаваше.

Той не търпеше хитреците! Един млад писател през тридесетте години беше се възползувал от неговото разположение на авторитет в литературата . . . И поиска мнението му за своя повест, предложена в едно от тогавашните издателства. Младият човек се съгласил с всички бележки на Г. П. Стаматов, но само на думи. . . Повестта излиза от печат, без авторът да вземе под внимание препоръките. Една нощ, като го изпращах до далечната му квартира, в посока на люлинските възвишения, той не премълча прибраността на младия човек:

— Обеща, че ще преработи нескъпосното в съответните страници. . . Но самолюбие-то му го възпира да изпълни съвета на един такъв. . . като мен! Сега бяга отдалеч да не ме срещне. . . Тъй е, когато човек бърза да се „прослави“. . . Този случай е мингуш на ухото ми. С възгордяване, милинкий, не се отива при народа! — беше назидателното заключение на Г. П. Стаматов.

Дългата улица сякаш нямаше край.

Нощта беше влажна. През деня беше ваяло непрекъснато. Локвите по улицата блясваха под слабото осветление на редките електрически лампи в тоя квартал на работническа беднотия. За пръв път попадах тук. От време на време бай Георги поспираше. А когато отново трябваше да тръгнем, той подаваше лявата си ръка да го хвана под мишница.

— Да вървим, милинкий, към моите „апартаменти“ — обръщаше се той иронично към тежкото си положение.

Най-после се намерихме пред овехтяла едноетажна сграда някъде към края на улицата. Тук беше квартирата му.

— А сега благодаря ти, че ме съпроводи дотук по тая непроходима кална улица. . . Почти при Люлин планина. . . Побързай, та да можеш до съмване да поспиш. Умори ли се с мене? . . . Лека нощ! . . .

На изток вече дрезгавеше. Задаваше се зората. Улицата беше глуха.

Още по пътя, към края на „Оборище“, където живеех, ме посрещна утрото с онова дълбоко лазурно небе, по което бледнееха няколко звезди.

След непродължително време от онай нощ старият писател се пренесе в нова квартира. Сега той по-често можеше да се види през деня в едно от кафенетата, в които се отбиваше: „Цар Освободител“, „Народен театър“ или „Кристал“. Почти винаги седеше сам на маса пред чаша кафе и пушеше с цигаре. Не обичаше да сядя на чужда маса, нито пък му беше приятно някой неканен да му прави компания. Седналият при него, без да се извини, скоро разбираше, че никак не му е мястото при мълчаливия Г. П. Стаматов, и се принуждаваше да стане. . . . Когато седеше сам, без „събеседник“, замечтан, той гледаше през витрината някъде в далечината. Пушеше ли или не, той беше винаги скръбно съсредоточен и замислен. Дори седейки, не изпушаше бастуна от ръцете си, който придаваше на осанката му особено самочувствие. Заострената прошарена брада внасяше в израза на лицето му сатирична строгост. В него беше скрепено нещо от света на миналия век, от който идеше, и от духовната култура, към която го задържаше непрестанният интерес към такива наши и световни писатели като Христо Ботев, Иван Вазов и Алеко Константинов, Мопасан, Балзак и Стендал, Пушкин и Лермонтов, Белински, Гогол и Л. Н. Толстой, Гончаров, А. Островски, Достоевски и Щедрин, Шекспир и Байрон, Данте и Бокачо. . . .

Неведнъж, когато съм бил на маса с него в „Кристал“, винаги намираше повод за разговори за Мопасан и за неговия свят. Интересно е това, че в разговорите си за своя любим френски автор той никога не се повтаряше, винаги беше нов, винаги с тон на възхищение от художественото му майсторство. Г. П. Стаматов беше го изучавал в оригинал, както и другите слави на френската литература — Балзак и Стендал.

Какво да кажа за познанието му на руската класика? На творчеството на ония велики писатели, които вече споменах! В техния неповторим свят той се чувствуваше като у дома си. Толкова му беше близко и познато тяхното творчество чрез руския език, който му беше като майчин език. Сърдеше се понякога на млади писатели, че не знаят поне един-два чужди езици, за да могат да четат в оригинал бележити автори на съответните литератури. . . . И че „у нас повечето писатели малко четат, боят се от майсторството на големите. . . . Щели да изгърват „оригиналността“ си, като изпаднали под чуждо влияние. . . . Боят се да изгубят това, което малцина от тях имат“. . . . Така остро, непримиримо се отнасяше Г. П. Стаматов към незаинтересоваността на някои писатели към националната ни и световната литература и култура.

II

Квартирата му на улица „Венелин“ го представяше в цялата му скромност и битова оскъдност. В нея не се виждаше в нищо никакво разточителство. В ония тежки времена и на напредналите си години Г. П. Стаматов беше свършено чужд на каквито и да било прищевки. И ако с нещо лично се издигаше над обикновените хора, то беше писателското му поприще.

Стаята му не беше кой знае колко голяма. Тя в квадратура беше толкова широка, колкото да побере едно легло, обикновена маса, два стола, като единият беше чужд за обстановката, вехт гардероб. . . . Към всичко това — малка масичка със стар леген, в който се миеше с вода от порцелановата кана, огледало на стената и встрани от вратата — кърпата за лице, закачена на гвоздей. . . . В тази къщна принудена пестеливост не липсваше спретнатост. Работната му маса беше винаги отрупана с подострени черни и червени моливи; с тетрадки — едни от които бяха още чисти от ръкописен текст, а други — изписани със завършени или пък с току-що започнати творби. Той никога не пишеше с мастило. Писането с молив му позволяваше да не задрасква, а да изтрива с гума, когато заменяше едни думи в изречението — с търсени, за точен израз на мисълта или чувството. . . . Или пък когато трябваше да отпадне цяла фраза, за да я замени с новооткрита, вярна на развитието на разказването му. Тук също се намесваше гумата, която беше на

непрекъснато дежурство на масата. Затова пък с дългата си писателска практика той се беше приучил да пише с добре подострен молив, та да не натиска гумата, а леко да докосва хартията. По този начин участието на гумата в такива случаи не се чувствуваше там, където е минала. Тази естетическа възискателност в писането и нанасянето на поправки беше негова, стаматовска грижа за чистотата на текста. Чрез тия негови моливи, които напомняха средновековни миниатюрни рицарски пики; от тия ученически тетрадки с негови ръкописи колко разкази излязоха на бял свят! Бъдещият му изследвач навярно би открил някаква психологическа подбуда за предпочитанието му да пише на тетрадки и непременно — с черни и червени моливи. . . Лична подбуда — необходимо улеснение за писателя в творческия процес! . . .

III

Седим с Г. П. Стаматов в кафе-сладкарница „Цар Освободител“ на маса с Д. Б. Митов, Николай Хрелков и още с едногo . . . Към дванадесет часа влиза запъхтия господин с дебела чанта под мишница. Сяда той, без да попита — може ли или не. . . И веднага почва да занимава масата с урок по литература. . . Ние тримата се споглеждаме с недоумение, а Г. П. Стаматов кипи от досадния натрапник. Най-после той не се стърпя и се обърна към словоохотливия:

— Вие, господине, да не сте даскал?

Заплеснатият „лектор“ се смути и яд изби в очите му.

— Аз съм. . . — каза надменно името си след кратко мълчание неканеният „гост“ на масата. . .

— Не ви познавам! — отговори му Г. П. Стаматов с тон, в който имаше явно недоволство.

Сърдитият не се задържа, стана като ужилен и излезе бързо, без да каже поне една извинителна дума.

IV

Г. П. Стаматов имаше отрицателно отношение към двореца. И в среда от приятели той не скриваше ненавистта си спрямо кобургската династия — злото на народа! Беше непримирим и към насилията на фашистката власт от преврата на девети юни 1923 г. насам. Той — демократът и критическият реалист, нямаше нищо общо с политическите властолюбци и управляващите, с литературните карьеристи. Дворецът го ненавиждаше! Фашистката военна каста се отнасяше гневно към него и с отрицание към прогресивното му литературно дело, в което не липсват разобличени образи на офицери — монархофашисти и тъпи националшовинисти.

През време на подготовката на юбилея му в Пловдив бях в непрекъсната кореспонденция с него. Писмата до мен подарих на Литературния институт при Българската академия на науките. Тогава не минаваше ден да не получа писмо. Понякога писмата му се настигаха и се случваше на ден да получавам две наведнъж! Винаги написани с черен молив и в присъщата му телеграмна краткост на фразата.

Като приготвих литературния очерк, който прочетох на юбилейното тържество във Военния клуб, аз му изпратих машинописно копие. В портретната си работа оспорвах становището на критиката, която го определяше като песимист, а редом с това — и като фейлетонист. . . Не му се признаваха качества на художник-изобличител. Аз застъпих разбирането си, че разобличителност и песимизъм са несъвместими! И че сатириктът Г. П. Стаматов разобличава в името на един висок граждански, демократично-хуманистичен идеал за живота! Че сенките в творчеството му напомнят тия в живописиста, изтъкващи чрез контраста — светлината, придаваща реалистично-критическа стойност на даден образ, като го връща осмислен в живота и времето. Г. П. Стаматов не е